

УДК: 327(477+470+571)

М.М. Рижков

*доктор політичних наук, професор,
завідувач кафедри міжнародної інформації Інституту
міжнародних відносин Київського національного
університету імені Тараса Шевченка*

Ю.О. Мазурець

*аспірант Інституту міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса
Шевченка*

ВПЛИВ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ ПОЛІТИКИ НА УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКІ МІЖДЕРЖАВНІ ВІДНОСИНИ

Енергетична взаємодія України та Росії належить, водночас, до економічного та політичного складника відносин цих держав. Найбільше політичний аспект має вплив на українсько-російські газові відносини. За таких умов є підстави говорити про так звану «газову» дипломатію Москви. Принципи її ведення часто нехтують економічні боком питання. При цьому російські нафтодолари стають інструментом забезпечення її політичних цілей. Україна змушена захищати власні інтереси в газових відносинах з Росією, враховуючи не лише економічну кон'юнктуру, а й завдяки своєчасній і рівноправній відповіді на політичні кроки північного сусіда, які робляться для забезпечення політичних амбіцій Москви. Автори аналізують вплив енергетичної політики України і

Росії на їх відносини загалом з урахуванням стратегічних цілей зовнішньої політики кожної з них.

Ключові слова: енергетична політика, міждержавні відносини, газова геополітика, енергетичні ресурси.

Українсько-російські міждержавні відносини включають тісні взаємини України та Росії на політичному, економічному та гуманітарному рівнях. Численні виміри цих відносин закріплено в низці міжурядових документів. Міжурядовими контрактами регулюються й енергетичні відносини. Виходячи із сучасної кон'юнктури, саме газові відносини цих двох держав нині найбільше впливають на їх двосторонні взаємини. Особливістю цих відносин є їх одночасна належність і до економічної, і до політичної площини [1].

Проблеми енергетичної взаємодії держав стали предметом дослідження в працях науковців різних галузей знань: економістів і політологів, енергетиків і юристів, військових і спеціалістів у галузі державного управління. Серед них слід назвати фундаментальні праці таких вчених, як І. Бенько, О. Власюк, З. Варналій, А. Гальчинський В. Геєць, О. Гончаренко, В. Горбулін, Б. Губський, Я. Жаліло, А. Качинський, Б. Кваснюк, М. Кулик, О. Лапко, В. Лір, Є. Лисицин, В. Микитенко, В. Мунтіян, І. Недін, Г. Пастернак-Таранушенко, Б. Піріашвілі, Р. Подолець, С. Пирожков, Д. Прейгер, В. Саприкін, Є. Сухін, О. Суходоля, А. Сухоруков, В. Точілін, Б. Чіркін, В. Шлемко, А. Шевцов, А. Шидловський та ін., праці таких зарубіжних науковців, як Л. Абалкін, С. Афонцев, В. Бушуєв, А. Возженніков, Н. Воропай, А. Ілларіонов, А. Конопляник, В. Мілов, В. Непомнящий, Ю. Руденко, К. Самсонов, В. Сенчагов, А. Татаркін, Д. Шер та ін.

Росія у своїй зовнішній політиці, зокрема, і щодо України, веде так звану «газову» дипломатію, використовуючи власне монопольне становище на континенті. Саме Росія, згідно з даними Світової енергетичної ради, є найбільшим виробником газу у світі. Сумарні запаси блакитного палива в надрах цієї держави, за даними Російського Федерального агентства з надрокористування (Роснадра), оцінюються в близько 65 трлн. м³. Щорічні об'єми видобутку газу становлять близько 600 млрд. м³. При цьому для внутрішніх потреб Росія використовує близько 430 млрд.м³, а решта 170 млрд. ідуть на експорт. Найбільшою компанією, що займається видобутком і збутом газу, є «Газпром». На її частку припадає дві третини всього російського видобутку та майже весь об'єм експорту. Саме цим пояснюється факт, чому енергетична політика значно впливає на зовнішню політику Росії [2; 4].

Нині, газові відносини України та Росії регулюються міжурядовим контрактом про постачання й транзит газу від 19 січня 2009 року терміном на десять років і доповненнями до нього. У цих документах окреслені умови постачання Росією визначених об'ємів газу Україні з відповідною формулою ціноутворення на основі прив'язки його вартості до світових цін на нафту. Також контрактом прописано умови транзиту російського газу через українську газотранспортну систему до держав західної Європи. Контракт підпадає під юрисдикцію права Швеції [2; 3].

Варто зазначити, що умови контракту порушують обидві сторони. Зокрема, Росія не дотримується зобов'язання прокачувати 110 млрд. кубометрів газу транзитом до Європи, тоді як Україна купує менший об'єм палива, ніж це ним передбачено. Юридично, й Україна, і

Росія можуть позиватись одна на одну до Стокгольмського арбітражу. Проте всі суперечки розв'язуються на рівні переговорів президентів, глав урядів і профільних відомств і очільників суб'єктів господарювання, безпосередньо задіяних у виконанні операцій купівлі, продажу й прокачки газу. Як бачимо, політичний бік газових відносин України й Росії має не меншу вагу, ніж їх економічний складник. У моделі україно-російських газових відносин Росія є експортером газу, а Україна – його імпортером, тобто споживачем. Також наша держава є транзитером російського палива до країн західної Європи.

Енергетична політика України стоїть на роздоріжжі, маючи, водночас, і виклики в енергетичному секторі, і значний невикористаний потенціал. Країна має унікальну можливість здійснити енергетичну революцію для модернізації свого енергетичного сектору, реформування власних енергетичних ринків, створення робочих місць і прискорення економічного зростання, що не було таким пріоритетним протягом 1990-х і 2000-х років. Усе перелічене, у свою чергу, сприятиме енергетичній безпеці, диверсифікації економіки та сталому розвитку. Для цього знадобиться радикальна й швидка трансформація політики енергопостачання та споживання [4].

З боку постачання, за оцінками Міжнародного енергетичного агентства, Україна в недалекому майбутньому зможе позбутися залежності від імпорту природного газу за рахунок суттєвого нарощування внутрішнього видобутку газу, як природного, так і нетрадиційного, розробки потенціалу біомаси та вигод від підвищення рівня енергоефективності. Крім того, Україна має великий потенціал для залучення інвестицій у

модернізацію вугледобувної, електро- та теплогенеруючої галузей України, а також у транспортування тепла й газу.

З боку споживання, великим є потенціал енергоефективності та енергозбереження, передусім у промисловості та житловому секторі. Проте цей потенціал залишається значною мірою невикористаним і недостатньо врахованим у сучасній енергетичній політиці. Підвищивши пріоритетність заходів з енергоефективності, Україна могла б отримати значну економію енергоресурсів, насамперед природного газу. Для цього знадобиться нормативно-правова база, що відкриє шлях для приватного й державного фінансування разом з одночасним і поступовим скасуванням субсидій на природний газ для населення та систем централізованого теплопостачання. Такі субсидії є нежиттєздатними та перешкоджають інвестиціям. Більше того, у довгостроковій перспективі Україна могла б отримати вигоди від перенаправлення коштів, які зараз витрачаються на субсидії, у фінансові механізми, що сприятимуть використанню потенціалу енергоефективності країни.

Такий перехід має базуватися на комплексній стратегії, що включає експлуатацію внутрішніх енергетичних ресурсів, модернізацію інфраструктури, розширення підходів до підвищення рівня енергоефективності, сприяння ефективним ринковим реформам та якісному управлінню. Останнє передбачає справедливі адміністративні процедури, прозоре використання бюджетних коштів, ефективну конкуренцію, яка гарантується незалежними регулюючими й антимонопольними органами, а також ефективні заходи проти корупції та конфлікту інтересів. Потрібне радикальне

поліпшення ділового клімату, що забезпечуватиме значний рівень необхідних інвестицій [4; 5].

Покладатися на власні ресурси в стратегічній перспективі й диверсифікувати імпорту газу як тактики ведення зовнішньої енергетичної політики Україну спонукають російські принципи ведення «газової» дипломатії. Оновлена Енергетична стратегія РФ до 2030 року зберегла та розширила низку пріоритетних трубопровідних проєктів, реалізація яких продовжить суттєві зміни інфраструктурної карти регіону. Енергетична стратегія зорієнтована на будівництво нових експортних газотранспортних коридорів у держави АТР, без транзитних енерготранспортних систем, морських енергетичних терміналів на сході, північному заході й півночі держави. Така енергетична політика сусіда містить виклики для завантаження існуючих в Україні систем транспортування вуглеводнів, стабільності та безперебійності їх функціонування, енергетичної безпеки як України, так і сусідніх країн Центрально-Східної Європи.

За таких обставин, коли російська сторона схильна використовувати енергоресурси та трубопроводи як інструмент здійснення політичних впливів, така її енергетична політика здатна серйозно дестабілізувати як вуглеводневі потоки на лінії Схід - Захід, так і завдавати шкоди стабільності функціонування трубопровідної інфраструктури транзитних країн, і передусім України. Інтерес Росії до української ГТС і ПСГ є і буде залишатися високим. Це пояснюється їх ключовим значенням для забезпечення повноцінної ролі диспетчеризації газових потоків, зокрема, у періоди пікового попиту, що не здатні забезпечити жоден з пропонованих маршрутів газопроводів в обхід України. Здійснений аналіз показує, що транзитна

роль ГТС України може бути порушена при настанні таких сценаріїв розвитку подій:

- різке падіння видобутку газу в Росії: старі родовища Західного Сибіру виснажені, Ямальський і Штокманівський проекти не вдається реалізувати, незважаючи на голосні реляції;
- відмова ЄС суттєво збільшувати імпорт газу з Росії, значне заміщення трубопровідного газу із РФ СПГ з арабських країн та Америки, розробка сланцевого газу в окремих країнах ЄС;
- Росія матиме більше трубопровідних потужностей, ніж газу для його транспортування (Північний і Південний потоки в умовах деградуючого видобутку газу в Західному Сибіру), що використовуватиметься для маніпуляцій обсягами, напрямками і цінами постачання [5; 6].

Упродовж 20 років Росії вдавалося, використовуючи схильність олігархічних угруповань до бізнес-експлуатації залежності країни від російських енергоресурсів і корупційні механізми, нейтралізувати спроби досягти енергетичної незалежності й ефективно використати своє транзитне положення на лінії постачань Схід-Захід. У поточному десятилітті, насправді, російська енергетична політика спрямована на реінтеграціоністський (поглинальний) сценарій на пострадянському просторі. Підтвердженням цього є Білорусь, згоду якої на передачу РФ 100-відсоткового контролю за «Белтрансгазом» колишній президент Росії Д. Медведєв свого часу ставив у приклад для України. У випадку, якщо подібний підхід буде сприйнято українською стороною, головну роль України в частині забезпечення безпеки постачання газу та його транзиту до ЄС буде втрачено. Тому Україні конче необхідна якомога більша відносна деполітизація питання

транспортування газу й активне озвучення своєї позиції щодо експлуатації вітчизняної ГТС, виходячи тільки з економічного складника питання.

У нинішніх умовах, коли зберігаються залежність України від одного постачальника, а також схильність керівництва Росії до використання нафти і газу, як інструментів здійснення політичних впливів на своїх сусідів, імовірність виникнення енергетичних криз залишається. Монопольне становище Росії у питанні поставок, передусім, газу, а також відсутність незалежної інструментальної системи контролю потоків газу може призвести до чергового виникнення газової кризи. Через підписані 2009 року проблемні контракти на поставку газу Україні доводиться платити досить високу ціну за російський газ. Цим користується Росія, тиснучи «газовим питанням» на Україну для досягнення економічних чи геополітичних результатів. У випадку ж недосягнення необхідних результатів, може бути спровоковано чергове штучне виникнення кризи. Крім цього, створення надмірного профіциту трубопровідних потужностей у російського постачальника ставить на порядок денний питання нижнього граничного рівня функціональності ГТС України. Якщо проекти «Північний потік» і «Південний потік» будуть реалізовані на половину потужності, а обсяги споживання російського газу в Європі не тільки не виростуть, а навпаки – знизяться, то РФ за таких обставин може віддавати перевагу транспортуванню газу через новозбудовані трубопроводи. Центральна-Східна Європа потрапляє в зону ризику, оскільки за таких обставин різко підвищуються як імовірність маніпуляцій обсягами, напрямками та цінами експорту, так і збоїв у стабільності газопостачання тими чи іншими маршрутами. Останнє

вкрай важливе, адже існують граничні мінімуми транспортування. Перший мінімум – межа нульової рентабельності, нижче якого ГТС працюватиме у збитковому режимі. Другий мінімум – технологічна межа, нижче якої ГТС не зможе виконувати функцію подачі газу під високим тиском. Слід пам'ятати, що газ українського видобутку транспортується в загальному потоці імпортованого й транзитного газу. Падіння обсягів подачі транзитного газу автоматично призведе до проблем з подачею газу власного видобутку. ГТС зможе стабілізуватися тільки за умови переведення в автономну роботу в реверсному режимі на низьких тисках, як це було під час газової війни 2009 року. Орієнтовно ця межа для ГТС України, саме як системи в цілому, може становити за транзитом близько 60 млрд. куб. м у річному обчисленні. Такі реалії міститимуть серйозну загрозу рецидивів газових криз, що можуть маскуватися під технологічну, технічну або фінансову нездатність української сторони забезпечити транзит [6].

Можна дійти висновку, що створення диверсифікованої системи експорту газу Росією передбачає, з поміж інших цілей, створення постійно діючого механізму здійснення тиску на ту чи іншу країну через загрози обмеження/припинення постачань. Слушні аргументи з цього приводу наводить американський експерт російського походження М. Корчемкін з East European Gas Analyses, зазначаючи, що на фоні подій останніх років немає жодних сумнівів у тому, що у випадку політичного конфлікту при наявності обхідного газопроводу Росія зможе перекрити поставки газу до Польщі. Пан Корчемкін також додає, що Південний потік дозволить Росії, уникаючи скорочення експорту газу в інші держави, перекривати постачання

блакитного палива до Болгарії у випадку перепитів з останньою. Аналогічна ситуація, за його словами, і з Північним потоком: його відключення дозволить здійснювати тиск на Німеччину у випадку непорозумінь із нею, не зачіпаючи при цьому інших залежних від Росії споживачів газу. За словами пана Корчемкіна, газопроводи Південний потік і Північний потік спроектовані не для збільшення поставок російського газу й не для підвищення надійності енергозабезпечення Європи. Нові газопроводи дадуть Росії змогу вибіркового припинення поставок газу до Білорусі, Німеччини, Польщі, Угорщини, Румунії, Болгарії та Греції, що становить спільну загрозу енергетичній безпеці цих держав [7].

Донедавна звичним явищем в українсько-російських відносинах були так звані «газові» війни, ризик яких, як уже зазначалося, повністю не знято й нині. У період пікових холодів, коли будь-яке зменшення тиску в газотранспортній системі (ГТС) могло спричинити недоотримання об'ємів палива кінцевими споживачами, Росія навмисно на кілька днів удавалася до припинення закачування палива до української ГТС, мотивуючи це небажанням України переходити на ринкові механізми ціноутворення на газ. При цьому, в Україні газ був, однак після спалювання нашою державою необхідних кубометрів, європейським споживачам не залишалося нічого. Росія звинувачувала Україну у відборі об'ємів газу, призначених для європейських споживачів, псуючи цим самим її імідж за кордоном. Україні нічого не лишалося робити, як домовлятися і йти на великі поступки, включаючи згоду на вищу ціну на постачання палива. Метою Москви було домогтися політичної лояльності Києва, аби забезпечити реалізацію імперських амбіцій російського керівництва.

Для України як суб'єкта міжнародних відносин важливість самостійної політичної позиції на міжнародній арені не викликає жодного сумніву. Тому впродовж майже десятиліття вона постійно балансує між двома фронтами, прагнучи сформувати себе як актора міжнародних відносин. Для успішного просування в цьому питанні необхідно закласти тенденцію руху до рівноправності відносин України та Росії, яка передбачає зменшення енергетичної залежності від останньої. Тому енергетична політика Києва повинна базуватися на встановленні енергетичної безпеки, що передбачає зменшення з подальшою ліквідацією залежності від постачання енергоресурсів із-за кордону. В українсько-російських відносинах на даному етапі це має відображатись у зменшенні залежності від російського газу, що можливе за умови зменшення об'ємів його споживання через диверсифікацію постачальників і за рахунок використання альтернативних джерел енергії в промисловості та ЖКГ.

Література

1. Бутченко М. Голубая мечта / М. Бутченко // Корреспондент. – 2013. – №8(547). – С. 32 –33.
2. Стратегия «Газпрома» [Електронний ресурс] // Газпром. – Режим доступу : <http://www.gazprom.ru/about/strategy/>
3. Мазурец Ю. Газовые игры: российская скидка, европейские инвестиции и украинская труба [Електронний ресурс] / Юрий Мазурец // Информационно-аналитический портал Inpress.ua. – 2014. – 23 січня. – Режим доступу : <http://inpress.ua/ru/economics/23897-gazovye-igry->

rossiyskaya-skidka-evropeyskie-investitsii-i-ukrainskaya-truba.

4. Енергетична стратегія України на період до 2030 р. [Електронний ресурс] / Міністерство енергетики та вугільної промисловості України. – 2014. – 4 лютого. – Режим доступу : <http://mpe.kmu.gov.ua/fuel/control/uk/doc/catalog/list?currDir=50358>.
5. Мазурець Ю. Цена энергетической безопасности – ЕС ставит на Украину [Електронний ресурс] / Юрий Мазурець // Информационно-аналитический портал Inpress.ua. – 2013. – 16 жовтня. Режим доступу : <http://inpress.ua/ru/economics/18190-tsena-energeticheskoy-bezopasnosti-es-stavit-na-ukrainu>.
6. Гончар М. Новый энергетический потенциал Украины [Електронний ресурс] / Михайло Гончар ; Київський міжнародний енергетичний клуб. – 2012. – 17 грудня. – Режим доступу : <http://www.qclub.org.ua/analytics/novij-energetichnij-potencial-ukra%D1%97ni-mixajlo-gonchar/>.
7. Метаморфози газових ринків ЄС та РФ: висновки для України [Електронний ресурс] / Київський міжнародний енергетичний клуб. – 2013. – 5 червня. – Режим доступу : <http://www.qclub.org.ua/analytics/metamorfozy-hazovyh-rynkiv-es-ta-rf-vysnovky-dlya-ukrajiny/>.

Energy cooperation between Ukraine and Russia should, however, to ekonomichnooho and political aspects of relations of these countries. Most political aspect has an effect on the Ukrainian -Russian gas relations. Under such circumstances, there is reason to talk about so-called "gas " diplomacy in Moscow. Principles of reference is often neglected economically side issue. Thus the Russian petrodollars are a tool to ensure its

political goals. Ukraine has to protect its own interests in gas relations with Russia, taking into account not only economic conditions but also due to a timely and equitable response to political steps northern neighbor, which made for political ambitions of Moscow. The authors analyze the impact of energy policy of Ukraine and Russia in their relationship as a whole , taking into account the strategic foreign policy objectives of each.

Keywords : energy policy, international relations, gas geopolitics, energy resources.

Энергетическое взаимодействие Украины и России принадлежит одновременно к экономическому и политической составляющей отношений этих государств. Всего политический аспект влияет на украинско-российские газовые отношения. При таких условиях есть основания говорить о так называемой «газовой » дипломатии Москвы . Принципы ее ведения часто пренебрегают новостями экономики стороной вопроса. При этом российские нефtedоллары становятся инструментом обеспечения ее политических целей. Украина вынуждена защищать свои интересы в газовых отношениях с Россией, учитывая не только экономическую конъюнктуру, но и благодаря своевременной и равноправной ответы на политические шаги северного соседа, которые предпринимаются для обеспечения политических амбиций Москвы. Авторы анализируют влияние энергетической политики Украины и России на их отношения в целом с учетом стратегических целей внешней политики каждой из них.

Ключевые слова: энергетическая политика, межгосударственные отношения, газовая геополитика, энергетические ресурсы.